

Рецензії та огляди Reviews

Віталій Щербак,
професор кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Shcherbak Vitalii,
Professor of the Department
of History of Ukraine,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: shcherbak.vitalii@gmail.com
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8025-5684>

DOI: 10.28925/2524-0757.2021.121

До витоків українського історіописання

ЛІТОПИС САМІЙЛА ВЕЛИЧКА /

упоряд.: Геннадій Боряк, Тетяна Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2020. 931 с.

Серед джерел вітчизняної історії важливе місце посідають так звані «козацькі літописи», до яких належать Літопис Самійла Величка, Літопис Грабянки та Літопис Самовидця. Цим наративам упродовж XVIII ст. судилося стати не лише основним джерелом інформації з вітчизняної історії, важливим засобом формування ідентичності, але й каталізатором усього історіографічного процесу. Адже на їх основі витворився цілий пласт продукції історіописання, що охоплює численні регіонально-історичні хроніки й літописи. Названим творам притаманна певна композиція з рубрикацією тексту, авторськими передмовами, посиленнями на підставі джерела й критична оцінка цих джерел та висвітлюваних подій. Незважаючи на літописну форму, вони виконували роль перших українських історичних творів, хоча навіть означення їх як літописи відлунувало середньовічними традиціями.

До найпомітнішого фундаментального історичного трактату, написаного упродовж кінця XVII — першої чверті XVIII ст., можна зарахувати Літопис Самійла Величка (далі — Літопис) авторства канцеляриста Війська Запорозького. За масштабом задуму, способами реалізації, обсягом використаних джерел і глибиною викладу подій Літопис, безперечно, можна вважати унікальною пам'яткою української історичної думки козацької доби. Колектив українських і російських науковців під керівництвом професорки Санкт-Петербурзького державного університету, докторки історичних наук Тетяни Таїрової-Яковлевої здійснив скрупульозну роботу з підготовки твору, який побачив світ у київському видавництві «Кліо», до публікації.

Конструюючи своє бачення історичного минулого Гетьманщини, включно з його основними складниками — етногенезом, уявленням про територію та вітчизну, Самійло Величко, безумовно, користувався здобутками попередників як вітчизняних, так і європейських авторів. У Літописі ці категорії представлені найповніше, вагомо й аргументовано, вони легітимізують не лише саму державу, але й спільноту, яка мешкала на її теренах, — «козацький / український / малоросійський» народ, що мав тривалу традицію державності.

У вступі — «Предмові до чителника», традиційному елементі барокового письменства, — Величко подає додаткові відомості про мотивацію вдатися до історіописання, що полягала у відсутності достатньої інформації про історію «наших сармато-козацьких предків» в історичних творах іноземного походження, які до того ж були недоступні в Україні. А вітчизняних авторів звинувачено в лінощах, якщо не спромоглися створити чогось власного, гідного уваги.

Праця Самійла Величка відзначається чіткою хронологічною послідовністю та структурованістю. Перша частина охоплює період 1620–1647 рр. і містить уривки з щоденників польського письменника Мацея Титлевського про Хотинську війну 1621 р. та домініканського ченця Шимона Окольського, який змалював козацьке повстання в Україні 1637–1638 рр. під проводом Павла Бута, Якова Острянина й Дмитра Гуні.

У другій частині під назвою «Сказаніє о войне козацкой з поляками, чрез Зеновія Богдана Хмельницького» доволі помітна орієнтація на поему польського письменника Самуеля Твардовського «Wojna domowa», автор повторює за нею хронологію оповіді з 1648 р. до 1659 р. Водночас твір Величка вирізняється деталями структури, залученням додаткових актових джерел, історичних і літературних творів, а головне — непересічним авторським баченням подій. Матеріал був поділений на частини, кожній з яких відповідала оповідь про події одного з років «війни козацької».

Твір під назвою «Повествованія летописная о малороссийских и инних отчасти поведеніях собранная и zde описанная» складає третю частину Літопису й обмежений хронологічними рамками 1660–1700 рр. У ньому є власне Величкова оповідь про добу «Руїни» від гетьманування Юрія Хмельницького до Івана Мазепи, літературні пам'ятки, кореспонденція політичних і церковних діячів, універсали, договори та багато інших джерел. Оце різноманіття «літописець» структурував по розділах, пов'язаних між собою, бо, власне, продовжували один одного. Можна припустити, що автор ставив перед собою подвійне завдання: якомога ретельніше і правдивіше описати саме історію та ввести її в дещо ширший контекст і подати власне бачення минулого.

Величко наголошує, що ключовими джерелами для Літопису стали дві категорії творів — руські / українські літописи та історії іноземних народів. Їх авторів він цілком по-модерному називає «істориками». Крім того, Величко використав ще одну категорію джерел — усні свідчення, записуючи розповіді та спогади очевидців подій, що його цікавили. Хоча й тут він не знаходив однозначної відповіді на свої запитання: свідчення були різні та суперечливі, а отже, зазначає автор, «немошно мне было совершенно з их не единоголосных повестей информоватися».

Самійло Величко зібрав і ввів до свого тексту величезний комплекс найрізноманітніших документів, який неодноразово привертав увагу дослідників. Проте через дискусію щодо автентичності декотрих з них історики назагал почали упереджено ставитися до всіх джерел, наведених у творі. Та поряд із сумнівними матеріалами козацький канцелярист часто цитував унікальні документи з історії Війська Запорозького, що можуть по суті доповнити відомі на сьогодні архівні списки. Автор умістив до свого твору пункти тогочасних міжнародних домовленостей, акти про утвердження православної віри в Україні та козацьких станових прав.

Літопис Самійла Величка помітно вирізняється не лише своєрідним представленням палітри минувшини за рахунок метафоричних компонентів, цікавих композиційних рішень, поєднанням епічної манери викладу з діалогічними і монологічними вкрапленнями, але й яскравою самосвідомістю автора, який прагнув донести до читача власні уявлення, цінності, мотиви й устремління.

Книга містить ґрунтовну передмову про історію написання та вивчення тексту Літопису, кодикологічний аналіз оригіналу пам'ятки і київського списку, пояснення археографічних засад видання, іменний та географічний покажчики. Видання може бути корисним не лише науковцям, викладачам, студентам, але й усім, хто цікавиться історією України ранньомодерної доби.

Дата надходження статті до редакції: 17.03.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)